

ISSN 2218-7588
E-ISSN 2219-5513

LANGUAGE AND LITERATURE
ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА
DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

BEYNƏLXALQ ELMI – NƏZƏRİ
JURNAL

3(103)

Baki-2017

DİL

VƏ

ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Beynəlxalq elmi – nəzəri jurnal

Elektron versiyası

Электронная версия

3(103)

Jurnal

1993-cü ildən 2 aydan bir çıxır

6558

BAKİ - 2017

ÜMUMİ DİLÇİLİK: ОБЩЕЕ ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ:	Prof. Ə.Rəcəbi – məsul redaktor Prof.N.Məmmədli
SƏRQŞUNSLIQ VƏ İLƏHIYYAT: ВОСТОКОВЕДЕНИЕ И ТЕОЛОГИЯ	Akademik V.Məmmədşiyev – məsul redaktor Prof.R.Rüstənov Prof. Ə-Əbbasi Xeyri
AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİ: АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ	Prof. E.Əlizov Prof.T.Hacıyev Prof. S. Abdullayeva
AZƏRBAYCAN QƏBƏLIYYATI: АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА:	Prof.A.Abbasov – məsul redaktor Prof.T.Hüseynov Dos.A.Səfiev F.d. Q.Sayılov
QƏBƏLIYYAT NƏZƏRIYYƏSİ: ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ:	Akademik N.Paşayeva-məsul redaktor AMEA müx.üzvü,prof.T.Mütəllibov
TİCRKOLOGIYA: ТИПОЛОГИЯ	AMEA müx.üzvü,prof.N.Cəfərov- məsul redaktor F.e.n. N. Hüseynova
JURNALİSTİKA: ЖУРНАЛИСТИКА	Prof. G. Məhərrəmli –məsul redaktor
RUS FILOLOGIYASI: РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ	Prof.F. Volkonova Dos.Ə.Paşayeva Prof.A.Hacıyev- məsul redaktor Prof. L. Əhmədova Prof.M.Cəfərov
QƏRB FILOLOGIYASI: ЗАПАДНАЯ ФИЛОЛОГИЯ	Prof.F.Yadigar (Veyselov)-məsul redaktor Prof.C.Nəgəyev- məsul redaktor Prof. B.İsmayılov F.d. R.Xəlilov
PEDAQOGİKA VƏ PSIXOLOGİYA:	Prof.N.Muxtarova-məsul redaktor Prof.S. Mirzayev Prof. R. Hüseynzadə Dos.S. Abbasov Dos. R.Cavadov Dos. L.Ələkbərova
İNSANŞUNSLIQ ЧЕЛОВЕКОВЕДЕНИЕ	RT A müx.üzvü, Prof. C.M. Mallaev Prof. P. Əmarova V. İnozəmsəv Fen. I.Hüseynov Prof. T.Tixoplav Prof.V.Tixoplav
KİTABSUNSLIQ КНИГОВЕДЕНИЕ	Prof.B.Allahverdiyev Prof.A.Xələfov Prof.X.İsmayılov Dos.A.Əliyev

Haş redaktor : T. Cəfəli. Məsul katib: prof.A.Hacıyev. Haş redaktorun müavini: prof.N.C. Vəliyeva. Xarici əlaqələr üzrə müavin: dos. N. Əfəndiyeva. Bədi redaktor: Z.Mustafayeva. Administrator: C.T. Əliyev. Redaksiyanın ünvanı: Bakı 370148, X.Zəkalıy, 23. BDU, Fıfak, tel. 050 3137697 <http://vaznikiliteratura.com>

DİLÇİLİK – ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ	5-133
T. HÜSEYNBALAYEVA, N. HEYVƏTOV. Ömürün dili.....	5
G. VƏRDIƏVA. O nekotoryx osobennosty obrazovaniya terminov v persidskom i azerbajdžanskom yazıkax.....	9
R. MURŞİYEV. Dünayə xalqlarının mədəniyyətində sayların simvolizması.....	12
H. ZƏFƏNDIƏVA. Арабский язык – один из основных семитских языков.....	16
P. AMIROVA. Вечные истины в национально-этнической фразеологии.....	20
Ə. CAVADOV. Oğuzcaqardakı əbidərlərin dilində təbii mürəkkəb cümlə tipləri.....	23
T. MƏLIKOV. Neologizmlərin arab dilində sintaktik üsulla yaranması.....	26
B. HACIYEVA. Türk dilinin lexik-semantik sisteminə sinonimlərin formalaşması.....	30
A. MƏHƏRRƏMOVA. “Koroğlu” dastanında sözlər sırası.....	30
G. MƏHƏRRƏMOVA. Mətn və altındakı mənanın başa düşülməsi.....	38
T. ƏSGƏROVA. Birləşdirən və sabit nəfisi əlaqə təbəsi mürəkkəb cümlələrin semantik-üslubi üzvlükləri.....	40
S. BABAQEVA. Kommunikativliyin minimal vahidləri haqqında.....	44
Y. CƏFƏROV. Onomatopoeiyanın transferasiyası problemi.....	46
I. ƏMİROVA. Koqnitiv dilçiliyin yaranması və onun inkişaf itiqamətləri.....	55
A. HÜMBƏTOVA. Cümlənin məqad və intonasıyaya görə növləri.....	58
A. HÜSEYNOVA-QƏHƏMƏNLİ. Derivasiya sistemində prefikasıya.....	61
S. MƏMMƏDOVA. Etiraz xəttinə sifronimlərdə.....	66
L. MƏMMƏDOVA. Fars dilində nitq bənzərliyin funksional tədqiqinə dair bəzi qeydlər.....	68
P. EYVAZOV. Bakir Cəfəzadənin dil tədqiqatlarında sayların etimologiyası haqqında.....	73
P. TAXMAZƏVA, H. ŞİPRAİZADƏ. Təxst əmək prəmadə izuçeniye stilyuistax.....	76
L. ƏFƏNDIYEVA. Reklamaların dil nitq mədəniyyəti kontekstində.....	80
V. İSMAYILOVA. İngilis dilində onomimlərin təsnifatı, inkişaf və yaranma yolları.....	83
T. NƏZƏROVA. Akademik N.Y. Mərvə qədinin etimoloji illisatçılığı haqqında.....	87
P. QƏRİBOVA. Azərbaycan və türk dillərində köçmə sözlər.....	90
S. MUSTAFAYEVA. Azərbaycan dili tarixinin arxivləşdirilməsi professor Ədal Dəmirçizadə mərhələsi.....	98
L. QƏDİMOVA. Məhkəmə anlayışını bildirən frazeoloji birləşmələr dair.....	98
G. XANBABAQEVA. Germanistikada feyllərin semantik təsnifatı məsələləri.....	101
Ə. AMƏDOVA. Английский язык в Европе.....	106
L. CUMAYEVA. İngilis dilinin semantik-struktur xüsusiyyətləri.....	109
R. BABAQEVA. İngilis dilində dini ifadələrin semantik xüsusiyyətləri.....	112
İ. ƏSMİZADƏ. S.Vurğunan “Vaqif” dramının dil materialının lexik-semantik xüsusiyyətləri.....	116
Ü. HÜSEYNOVA, C. HÜSEYNOVA. Sayların oxunuşu və yazılışı.....	119
P. KƏZİMOVA. Региональные и социальные диалекты Азербайджанского варианта Английского языка.....	122
B. MƏMMƏDOVA. İngilis dilində “love” sözü ilə bağlı frazeoloji vahidlərin semantik təhlili.....	125
S. RƏHMANOVA. M.Ə. Sabir dilinin qrammatik xüsusiyyətləri.....	128
I. ƏLİYEV. Səyətəkəbil sarısoz sözlər birləşmələrində səbilimə meyilləri.....	131
QƏBƏLIYYATŞUNSLIQ-LITERATURPOVEDENIYE	134-200
G. ACAROV. Azərbaycan sənətində cəmi və sənət xarakterləri.....	134
M. QƏDİROVA. Sənəd Vurğunanın yaradıcılığında romantika.....	137
A. SƏTTAROVA. Azərbaycanlıların Amerika səfədi.....	141
H. SİRACƏDDİN. Nəzəmiyə görə insanın dünya təsviri.....	144
L. ALLAHVERDIYEVA. Miasir dövr dramaturgiyasının bədi struktur məsələləri.....	148
T. ƏLİYEVA. Havnanın üç müəlləman qəzədin bəri.....	151
A. HACIYEVA. XVI yüzilliyin yetirdiyi dişi nəhəng sima: M. Füzulin və Ruhi Bəkdadi.....	154
L. BƏGİYEV. Rusiyə Yoxsəluqon romanlarında Amerika qəzəliyin inroniası.....	157
R. ƏLİYEV. Rusiyə köç Əfəndiyevin usaq şerhlərinin ifadəli inkarları.....	160
A. HACIYEVA. Şifəli xəlm yaradıcılıq məməllərinin XIX ər Qarabağ sənətkarlarının yaradıcılığında əksli.....	164
B. CƏLİBİ. Художественно-эстетическое значение Б.Т. Евсєєва.....	167
Ə. HÜSEYNOVA. İstiqlal gəri A. İbridinin bədi irsi B.Nəbiyevin tədqiqlərində.....	170
M. MUSTAFAYEV. Azərbaycan məarifçilərinin dərslərində usaq ədəbiyyat məsələləri.....	174
X. SULTANOVA. S.Vurğunan “Ayun Əfsənəsi” əsərində poetik inkişafı tapmış mifoloji gürüşlər.....	177
R. ZEYNALOVA. Miasirlik bədi estetik dəyər kimi.....	180
H. VƏKİLOVA. Vaqif qəşmələrində real gəzəliyin təsviri.....	183
F. ACAYEVA. Məvlana və eqq.....	186
S. HOYATOVA. Ə. Nəbiyevin ictimai fəaliyyəti.....	190
F. MƏMMƏDOV. Cəmi Məmmədqulizadənin “Danabəş kəndinin əhvalatları” povestində faciəvilik və onun səbəbləri.....	192
Y. BƏDİLƏBƏYLİ. Шекспировская трилогия: Алимп Мероук.....	196
B. İSKƏNDƏROV. Məmməd Əslinin lirik əsərlərində poetik struktur.....	199
A. HÜSEYNOVA. Lyudmila Ullitskayanın gəzərlərində psixoloji xüsusiyyətlər.....	204
S. MƏHDIYEVA. Teodor Drayzer yaradıcılığı.....	211
III. YURBANOVA. Эрст Байле – позабутая страница Австрийской эмиграционной литературы.....	214
S. QƏHƏMƏNOV. 1920-1930-cu illər Azərbaycan ədəbi prosesində romanın inkişafı.....	220
Ə. ƏLƏKBƏRLİ. Qərib Azərbaycan folklor mədəniyyətində ritual ünsürəndə və ritual elementlər.....	224
P. MUSTAFAYEVA. Vasil Yann “Korqarların gəlmə işi” tarixi romanında gəlmə problemi.....	228
A. TAĞIYEVA. Məhəmməd İbqəlin yaradıcılığı: poeziya, nəsr və elmi-fəlsəfi əsərləri.....	235
X. CƏFƏROVA. Britaniya postmoderna ədəbiyyatı.....	238
D. ADILOVA. Məhbəribə dövründə ədəbiyyatın rolu.....	242
A. XƏLİL. Koroğlu adının ritual-mifoloji semantikasi.....	248
A. RÜSTƏMZADƏ. İlyas Əfəndiyevin “Qəribə oğlan” komediyasında vətəndaşlıq məqəyli.....	242

A. BƏGİROVA. XX əsrin birinci yarısında rus soneti.....	245
S. VƏLİYEVA, H.CAVİD. Romantizmində təvoqun ideaları: Peyğəmbər və Şəmsə.....	248
M. DÜZÜBOVA. Песни высшей и чистой.....	252
H. DƏBƏRİLİNOVA. Мусульманские элементы как факторы отравления национальных бычьев кавказцев в повестях А.А. Бестужева-Марлинского «Мулла-Нур» и «Амалгат-бею».....	256
E. MUSTAFAYEVA. Nəriman Nəzərovun «Nəzi Rəza» romanında tarixlik.....	260
A. MƏMMƏDOVA. Yəni. Vəziyyət mifoloji zaman.....	263
T. MƏMEDOVA. Səvoəbrəne stilya prozya Aleksandra İzova.....	266
E. NOVRİZOV. Xəndəmirin "Fərisi-Həbbibəy" əsərində müxtəlif tarixi bəgədlər.....	269
H. ACASIOV. Бытование русского сказочного фольклора в Азербайджане.....	272
S. BAKSHIYEV. S. Varlıların bədi dünyagörüşünün formalaşmasında türk xalqların ədəbiyyatının rolu.....	278
M. MƏMMƏDOVA. Nizami Gəncəvinin siyasi afərləri haqqında.....	281-282
PEDAQOGİK-PEDAGOGİK, PEDAGOGİK-PSIXOLOGİK	
D. KƏRİMOVA. Ali Nəzi Mədinə xarakterik kursantlarına Azərbaycan dilinə öyrədilmə üsulları haqqında.....	284
M. ALEKSEPOVA. Современные методы обучения английскому языку.....	287
N. SADIQOVA. Phrasal verbs in the english language. What is a Phrasal Verb?.....	289
S. VƏRDIYEVA. Interactive approaches in teaching students to foreign languages.....	291
E. ƏHƏDOVA. Fortepiano dərslərində tri fornamə asarları üzərində iş üsulları.....	291
N. SƏFƏROVA. Didiaktik oyunun təlimin samarlılığını təmin edən vəsiti kimi.....	295
A. MEYVALIYEVA. Implementing Innovations in Teaching English.....	298
S. ABDULLAYEVA. Müəllimin pedaqoji vəsiti.....	305
T. MUSTAFAEVA. Принципы расширения словарного запаса студентов национальных групп.....	307
M. RƏHİMOVA. Təhsildə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi.....	310
S. GASIMOVA. Использование современных информационных технологий в образовательном процессе.....	312
F. MUSTAFAYEVA. Innovativ metodların tətbiqi istinadlıqlar.....	315
A. HƏSEYNOVA. The effective language learning styles and strategies.....	317
S. SƏRİFOVA. Xarakter dində tədrisində eşitmə, danışma, oxu və yazı vərdişlərinin yaradılması.....	330
T. DƏFƏRİLİ. Практические рекомендации по применению приемов коммуникативной методики.....	323
D. KHANBAVAYEVA. English Lexicology for Students and All.....	325
R. ACAYEVA. Mistake feedback in english language teaching.....	332
Z. KƏRİMOV, X. TAĞIEVA. Об особенностях слогаделения в русском языке.....	332
T. NAGIYEVA. Müəllim təbliğ etdiyi xəbərlər nizamnamələri üzrə xəssis nümunəsi ilə möhkəmləndirilməlidir.....	336
F. İBRAHİMOVA. The use of communication strategies and its teaching.....	336
T. MƏHDİYEVA. Developing Listening Comprehension.....	338
A. MƏMMƏDOVA, A. MƏHDİYEVA. Numbers and Numerals.....	341
T. ZEYNALOVA. Nüq vərdişlərinin inkiqaf etdirilməsinə ümumdilimə kommunikativ sistemlərdə dair.....	344
L. A. İZƏKEROVA. Иновационные методы обучения русскому языку, как иностранному.....	347
Ш. ШИРАТОВА. Психологический подход к обучению иностранному языку.....	350
T. MURADOVA. Səvoəbrəne metodları tədrisində rus dilində insanşünaslıqna əsaslanaraq.....	354
R. AŞKƏROVA, Z. MƏHSİMOVA. К вопросу об изучении русского глагольного вида в азербайджанской аудитории.....	358
X. AXUNDİDOVA. Glagolya ikinci şəkildə istifadəsi ilə əlaqəli məsələlər.....	362
M. HACIYEVA. Ədəbi təhsildə bədii dilin inkiqafı.....	365
R. QƏDİROVA, T. BƏBAYEVA. Psixologiyada milli identiklik və vətəndaşlıq identikliyi məsələlərinin qoyuluşu.....	368
F. BƏGİROVA. Interkulturelle Kommunikation im Zeitalter der Globalisierung.....	372
X. MANAFİLİ. Düzgün tələffüz təliminin ümumi məsələləri.....	382
E. ƏHƏDOVA. Cəmiyyət təbiiyyəti olunan səbəbləri və onun əldələri ilə əlaqəli.....	382-388
İLƏNİŞTİRİCİLİK-PEDAGOGİK	
S. MƏMMƏDOVA. Mətbuatın inkiqafı üzərində mübarizədə.....	386
G. BƏBAYEVA. "Molla Nəsrəddin" in "Teleqraf xəbərləri".....	389-432
MƏRZULƏR-ƏDƏBİYYAT-ƏDƏBİYYAT	
G. KƏRİMOVA. Syntactic functions and positional characteristics of the adverb.....	386
F. ƏKƏBROVA. Kərkəlm üzrə ədəbiyyat təliminin təşkiliyə dair.....	392
L. İBRAHİMOVA. Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin ədəbi bəli və bacarıqlarının samarlı tətbiqinə dair.....	395
N. İSGƏNDƏROVA. Lirik əsərlərin tədrisində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi.....	398
T. CƏBBƏRZADƏ. İKT əsasında formalaşan təhsil.....	400
E. NƏZİROV. V. sinif Azərbaycan dili dərslərində diuaylı, əhəmiyyət və danışma məzmun xəttinin təhlili.....	402
F. FƏRƏCOVA. V. sinifdə məzmun xətləri və standartların əlaqəsi dərslərin təhlili.....	404
N. İSAYEVA. İbtidai siniflərdə didaktik oyunların dərslərin təşkiliyə dair.....	407
F. MUSTAFAYEV. Məstəqillik illərində Azərbaycan kinosunun dil, üslub və janr xüsusiyyətləri.....	409
N. MƏMMƏDOVA. Təhsil müəssisələrində informasiya kommunikasiya texnologiyalarının əhəmiyyəti.....	412
N. ORUCOVA, L. AXUNDZADƏ. İngilis dilində zərf haqqında ümumi məlumat.....	414
A. ASALIYEVA. İnteqrasiyanın mahiyyəti və məzmunu.....	418
G. AXMEDOVA, H. AXMEDOVA. İğrəni və urosək rusçəy dilinə.....	419
I. KULİNEVA, A. A. İLİNEVA. Решительные виды речевой деятельности.....	422
A. HƏYDƏROVA. İbtidai siniflərdə təhsilərin tədrisi.....	427
KİM HƏGON SUK. İdromların bədi dilə qədər.....	427
H. ACASIOV. Бытование русского сказочного фольклора в Азербайджане.....	429
ROYLƏR-PEYƏRİLƏR	433-435
Q. ABDULLAYEVA. «Dədə Qorqud kitabında mürəkkəb cümlənin struktur-semantik mənzərəsi».....	438

Siracəddin Hacı

NİZAMİYƏ GÖRƏ İNSANIN DÜNYA TƏSƏVVÜRÜ

(Nizami Gəncəvinin "Sirlər Xəzinəsi" dastanında "Dünyanın axiri haqqında" adlı onuncu məqalənin əsri)

İYRİMİ ALTINCI BEYTİN ŞƏRHİ: ONA BAXAN KOR OLAR

*Kim olsa bəxsa, beyrim donar.**Gözləri zəncir görməmiş əf, gözləri kimi kor olar. (1, 130)*

Nizami beytin ideyasını iki rəvayətə (qədim inanc) təqdim edir. İnsanlar inandırılır ki, ulduzlar gök bəxşəməyə gəlir, onları yandırır, onu zəiflədir, düşülmək imkanın azaldır. Başqa bir inanca görə də əfi ilan zümrüt daşına bəxşəməyə gəlir kor olur.

Verilən mesaj budur: ey insan, mitsəz rəngli sədəf rənginə boyanmış, gözləri gövhər kimi par-par yanan fəlayə bəxşəmə (ona inama), o, sonin aqlını dondurur, sən düşülmək imkanından məhrum edər, gözlərin kor olar, haqiqəti görmək və anlaymaq imkanını itirərsən, anladır.

İYRİMİ YEDDİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: GÖZÜNÜN NURU OLMAZ

*Ölər ki, onun gözlərini heç nuru olmaz.**Gözləri min olsa da, heç bir şey görə bilməz. (1, 130)*

Fələk zalımdır, xain və peşadır, onun gözü var. ancaq nuru yoxdur, gözlüni qamaşdırır o parillər nur deyil, nuruz gözlün də faydasız olmur. İcəndəki məni duyğular onun gözlünün nurunu söndürməklə (paxillər, təkabülbi o qəzlər, nəfəsinə işat edənlorin basirət gözə açılmaz, onları haqiqəti görməzlər), fəlayin qılıbıkdəsi tirəşən onun gözlünün nurdan məhrum etmişdir. Ona görə də fəlayin gözü min olsa da (göy üzündə minlərlə ulduz var) heç bir şey görə bilməz.

Fələk kərdar, beytə fəlayin gərməsini imkansızlığı və vasitələrlə ifadə edir: gözü var, nuru yoxdur, min gözü var, ancaq gölmür, sair yoxludun dərcəsini artırmaq "heç yoxdur" ("hiç nisə") qəbilini təkrar edir, radfiki kimi işlədir, o əsla görə bilməz mesajı verir. Yarı ürəyi təhsahlə dolu düşüncənin ədələti olaclağın düşülmək nüruz gözlün gərəcoyevinə inanaqə kimi, aldandıq, düşüncəni tar, ona təmli etmə, bel təğlənə, tədbirli ol.

İYRİMİ SƏKKİZİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: YOXLUQ XOŞUNA GƏLMİR

*Yoxluğun yolu sənə xoşuna gəlmir,**Çünki sən onu bəqərlərinnə gözü ilə görürsən. (1, 130)*

Nizami onuncu məqaləni "Dünyanın axiri haqqında" adlandırmışdır. Məqsədi insanın dünya, həyat, ölüm, axirət təsəvvürünü dəyişməyə işat etmək, ona ki dünyanın sədatinin yolunu göstərmək, onu abədi əlamətə əzəpə həzrləməyə yönəltməkdir. Ona görə də öncə insana bə düşüncəni verir: bə dünya fanidir, o, ölümə məhkumdur, sən də öləcəksən, işlərin bə ölcüyə görə kor. Sair bə ideyanın bədi ifadəsi üçün fələk (göy üzü) və yer cəbzərlərini seçir, onları rəqəbatlı anladır. Deyir ki, fələk yer üzünü bəla həzrləyir, o, yer üzünün dəğləcağın bilir, ancaq bunu sənədən gizlədir, çünki sənə düşüncənin, hiyləgərdi, özünü dən kimi göstərir, sən inandıraq istəyir ki, dünya abədi, yox olmaqaq, sən də heç ölməyəcəksəni kimi yaşa, axirətə düşüncə, ona həzrləmə.

Fələk aldatmaq üçün insanı duyğuların, yarlı təsəvvürlərindən istifadə edir. O bilir ki, insan yoxludun sevmir. "Yoxludun yolu" ("rəh-adəm") sonin xoşuna gəlmir" mürəsəndəki "yoxluq" sözü ölüm mənasındadır, və də insanın ölümə hər şeyin sonu kimi baxdığına ifadə edir. (Xatırladık ki, şeytan da Adəmi aldatmaq üçün onun qılıbındə əbədilik və mükəmməllik duyğusuna oyadırdı, deyirdi ki, sən (Adəm və Həvvə) yassaq məyvanından yəsiniz, əbədli yaşayacağınız, iki mələk kimi olacaqsınız.)

Sair öncə insanın təsəvvürünü yarlı düşüncələrdən təmizləyir, fəlayin düşüncə obrazına yaradır, onun əlamətlərini təqdim edir, ölümün haqiqətini anladır. Sonna insanın təsəvvürünü işat mərhələsinə keçir, bə mərhələyə öçül (əğil, anlayış) verir. İlk öyütdü budur, ey insan, həyat, ölüm, axirət anlayışın düşüncənin öyrənməyəcəksən, əgil və iradəni yox saymayacağıq: "Yoxludun yolu sənə xoşuna gəlmir, çünki sən onu bəqərlərinnə gözü ilə görürsən" mürəsənin mənası insanın əgil və iradəsinə əsəratdən əzəd etmək, ölümü və axirətə gözü aldatmaqdır.

İYRİMİ DOQQUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: AYAQLARINA ƏZİYYƏT VƏR

*Öz ayaqlarına əziyyət ver,**Yolu bəqərlərinnə əziyyət ilə gətmək olmaz. (1, 130)*

Bu, öyüdü beytlərinin ikincisidir. Sair deyir ki, ey insan, sən düşüncənin ölüm fəlayin təsirindən (əsəratından) qurtulmaq istəyirsən. "öz ayaqlarına əziyyət ver", yəni düşüncə, ağıldan istifadə et, iradəli ol, onları düşüncənin təsiri altına, bil ki, yolu bəqərlərinnə əziyyət ilə gətmək olmaz.

Nizami düşülmək anlayışını yol obrazı ilə təqdim edir. Çünki yolu gətmək əziyyətdir. Düşülmək də əziyyətdir. Yol gətməyin və düşülməyin bəddəli iradə, əgil və səbrin haqqını verməkdir. Düşüncənin bəddəliyi işat yol gedən əzər, onun əgil ilə hərəkət edən həlakət olar.

OTUZUNCU BEYTİN ŞƏRHİ: QİSMƏTİ GOR OLCACAQ

*Özəl və qıdrət gəyrlərə qədrə tayalısna da,**Özərlə bəhrəngərlərin qıymətə qor olcaq. (1, 131)*

Fələk insanı aldatmaq üçün bə yollardan istifadə edir: öncə södə təsəvvürü yaradır, özünü sədəf və gövhər mədəni kimi göstərir, sonra insan əzədləndir, mütəəqil düşülmək imkanından məhrum edir, dünya, həyat, ölüm və axirətə bağlı yarlı təsəvvürü verir, dünya mənaslarını sevir, ölüm və axirətə unudur, dünyanın əbədli olduğunu söyləyir. Nizami insana deyir ki, sən öncə düşüncəni tar, əgil onun əsəratindən xilas et, bil ki, düşüncənin ən güclü

silahlərindən biri dünya mədədir.

Sair fəlayin yarlı səvət təsəvvürü ilə insanı əldatmasın qəyrisə almaq üçün tarixə müraciət edir. Səssizlər sələbəsini güclü niyyətləndərlərdən biri olan Bəhrəman adını beytin mətinə yerləşdirir. O, var-dövlətli, hakimiyətli, güclü ilə, "qızıl və qıdrətinnə güyü qədrə tayalısna" ilə bütünlənir, ölməyən əqlinin, onun əqlininə səturlə, səturlə və hakimiyətli onu xilas etmədi, qismətə qor oldu, ibrət al, dünyayın, onun öyütdürməsinin fəni olduğunu anla.

Fələk Bəhrəman əbədilik, var-dövlət, şöhrət duyğusuna əl almadı, sən onun yolu ilə gətmə. Fəlayin təsəvvüründə qurtulmaq bir yolu var: dünyanın fəlayinə inamaq, əgillə haqiqətini qəyrisə, axirətə inamaq, ömrünü axirət hesabı ilə yaşamaq.

MƏHƏLLƏNİN QAFİSİNİ QAVRMAQ: OTUZ BİRİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ:

MƏHƏLLƏNİN QAFİSİNİ BAĞLAMAQ OLMAZ

*O məhəllənin qafisini bağlamaq olmaz,**Bəqə bə dənəm (bəxşənlər) qıymətə qor olmaz. (1, 131)*

Fələk insanı əldatır, dünyayın səvətə, ölüm və axirətə unudur. Nizami deyir ki, ey insan, yoxludun yolu xoşuna gəlmir, çünki sən onu fəlayin verliyi dəğlərlə öyrərsən. Ölümün döyü tarınmaq istəyirsən, "öz ayaqlarına əziyyət ver", yəni düşüncə, ağılı işlət, haqiqəti düşüncənin öyrənmək cəhəlliyindən qurtul, bil ki, yolu bəqərlərinnə əziyyət ilə gətmək olmaz.

Sənra sair ölümü təndir, onun əlamətlərini ver: əsa Allahın ölüm ədə qənuunu var, bə qənuu dəyirəcəkdir. Ölüm təndir, səvət və qəf (qıdrət) insan ölümün ələlinə qarşı bilməz (sair bə qənuunu bədi ifadəsi üçün ibrət olaraq güclü hakimiyətli, sayızs-həesabız səvətə olan, hökmdar Bəhrəman seçir: "Qızıl və qıdrətə gəyrlərə qədrə tayalısna da, Bəhrəman-Gurun qismətə qor olcaq").

Nizami özünə birincə beytə ölümün mütəəqil qənuunu "qəbir" obrazı ilə təqdim edir. "O məhəllənin qafisini bağlamaq olmaz". Mürəsəndəki "məhəllə" sözü "qəbir" mənasındadır. Beytin ikinci mürəsəndə isə sair ölüm qənuunun bəqə bir mədəsinə əqəqlər, deyir ki, ölümün dəyri döniyyət yoxdur. "Başı bə dənəm bəxşəndən qəyrisə qor olmaz". Ölüm sənə bəqə bir məhəyyə (əlamət, evə) aparır, bə dünya biter, axirət ələminin iki mərhələsi bəqəyir.

Nizami ölümün mütəəqilini və bəyri döniyyət qeyri-mükəmməlliyünü ifadə etmək üçün "məstəvan" fəlini iki dəfə (mürəsənlər başında) işlədir: "məstəvan bəstə" ("bəqəlmə qor olmaz", "bəqəlmə qeyri-mükəmməllər", "məstəvan bəstə" ("etmək olmaz", "edilməsi mümkün deyil"). Bu feil insana deyir ki, ölüm əsa Allahın ələlidir, sənə inandıraq hər bir yolu yoxdur, haqiqəti öyrənmədən sonra qeyri əyüydü heç bir şeyi dəğlədə bilməzsən ("bəstəni dənəm dəğərə bilməzsən"), sən verliyəmə zəmanı qədrə dəyərliyə və bə dünyaya əzərli əzəzi qəyrisə həzərlə.

OTUZ İKİNCİ BEYTİN ŞƏRHİ: MƏHBUSLAR EVİNDƏ QAL!

*Bu məhbۇslar evində qal,**Qəpı və bəcası bağlı sərsəmlər kimi ol. (1, 131)*

Nizami "Sirlər xəzinəsi" dastanında məqalə və həkayələrdə bə dünyanı taradaraq ona "dər dünyə", "zindən", "qəpəs" deyir, insanı ikidünyalı olmağa çağırır, axirətə dünyayın nuru əldəndir, insanın öyüdlüyünə xəstəliyinin səbəbi olaraq axirətdən qəpərimli dünya həyatını göstərir.

Sair onuncu məqalədə dənəm qəyri ifadəsi bə dünyayın göstərir. Ölüm və axirət unudulanda bə dünyə həbəxəyanə çevrilir, insan əzədlənir itirir, həyatın ancaq bə dünyayından ibrət olduğunu düşüncə, dünya mənaslarının əsri, nəfəsinin köləsi olur. "Bu məhbۇslar evində qal" mürəsəndə kinaya var, sair fəlayin sözlərindən əldənən, həyatın onun gözü ilə oxuyun, ağılına ona kinaya verən əsas qəpəzlidir. Mürəsənin yükünlü dəyşən səzlərdən biri "qal", "yaşa", "otuz" mənalına işarə edən fərsə "bəs" fəlidir, hər səklindən seçilməlidir. Verilən mesaj budur: ölüm var, o, hər əsa gələ bilər, hesab və axirət var, sən bunları unutmasın, qəpətdə yuxusundan ayımlanmasın, məhbۇslar evində otuzun özünü xəbəstə sayırsın.

Sair beytin kinaya yükünlü həm də ikinci misraya yöküldür: "Qəpı və bəcası bağlı sərsəmlər kimi ol". Nizami bə mürəsədə ideyanın ifadəsi üçün qədim tibbi bilgilərə yer verməlidir. Belə ki, qədim döyüdə həkimaler epilepsiyə (vaxtaşın və qəpətdən bərk qıcolma, özindəngətmə səklində qarışın edən xroniki sən xəstəliyi) xəstələrin qəpı və pəncərəsi bağlı olan qarınlaq otaqlarda saxlayırdılar ki, Güncəş çirəyən gömsün. Yarı ancaq bə dünyə üçün yaşayarlardı, bə dünyayın axirətdən ayrınarlar, nəfəsinin köləsi olanlar epilepsiyə xəstəliyini tutulmuş insanlara bənzəyirdilər, onlar işlədən (haqiqətdən) qəpərlər, onun əstəmək və gəlmək istəmərlər.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BEYTİN ŞƏRHİ: KÜL ONUN BAŞINA!

*Nə qədrə fəlayin (işindən) dənəmşəq və onu yad etmək olar?**Kül onun yel ilə dənə başına! (1, 131)*

Ey insan, sən hər zaman fələkdən dənərsən, onu yad edirsən, çünki onun gözlükdən qə böyüdürsən, əgil və iradəni ona təslim etməsən. Mürəsəndə "nə qədrə?" sual əvəzliyi həm çoxduydu, həm də bə mesajın ifadə edir: bəzəmədinmi, bəzə deyilmi, nürun fəydeşə olduğunu anladındıq?

"Hər zaman fəlayin işindən dənərsən". Mürəsəndə "fəlayin işi" ifadəsi bə mənalın əhədiya edir, hər şey fələkdən əslidür, bə işlərdə mənim rolum yoxdur, qədrim öncədən yazılmışdır. Sair insana deyir ki, sən vəzifəni unutmasın, qəpərdə olmasın, təntənlən, məsuliyyətləndən qəpərsən, əgil və iradəni yox sayırsın.

Nizami beytin ikinci mürəsəndə insanın düşüncəsini fəlayin əsəratından xilas etmək üçün belə deyir: "Kül onun (fəlayin) yel dənə başına". Bu sözlər fəlayi kiçildir, deyir ki, o, yelbeyindir, ağılsızdır, hərdən xətəyildir, sən onun

tüsitirən, ağıl və iradəni var, peşə ola bilər ki, ona təslim olmasın!

OTUZ DÖRDÜNCÜ BEYİN SƏRİHİ: FƏLƏYİN YOLUNDAN İNCİMƏ

Fələkən və onun kəhşən yolundan incimə.

Kəhşəyəni bir arpa qədrə də ələmiyyət vermə. (1, 131)

Nizami insana çox yolu göstərmiş üçün öncə onun halını təhlil edir, deyir ki, sən xəstəsin. Sərin fələk təsəvvürünə yanlışdır, düşməniyi dost sayarsın, kəməni fələyin gətirli ilə oxursan, düşmənkə istəməsin, ağıl və iradəni "ölmüşdür", qədrəci olmusun, baş verən hər şey qədri əhdin ardına ayazmış, məsuliyətdən qaçarsın, çalğırsın, yarıdılı məqsədini, bu dünyədəki vəzifələri, ölməyi və axirətə umudunu, "məhəbuslar evində" yaşamağı xoşbəxtlik sayırsın, fələyi gözdəndə çox böyüdürsən...

Sair təbiiyə süstəcinin ikinci mərhələsində insanın ölməyi ağılına, iradə və vicdanını (düşünməyən) ağıl, seçməyən iradə, düşüyməyi vəcədan ölümləri diriltmək, hərəkət etdirmək, pozulmuş fitri özəlliklərinin geri qaytarmaq istəyir. Öncə xəstə insana halını göstərir (xəstə olduğuna bilməyən hakinə gəzmiş, müalicə olunmaz), dərmanı deyir, otuz üçüncü beytdən başlayaraq da dərmanını verir. O, səğəlmatlı istədiyini insana (insanlara) deyir ki, öncə təsəvvürünü yanlış fələk (həmu) qədrə kimi də oxumaq olar təsəvvüründən təmizlənsək. Sair bu məqsədə gərək fələk anlayışı təqdim edir. O, kəndir ki, sən onu bu qədr böyüdürsən, hər zaman onun danğırsın? Sonra da insanın düşüncəsini, iradə və vəcədanı düşməni fələyin əsarətindən qurtarmaq üçün ayıldıcı, oyaqıcı sözləri söyləyir: "Kül fələyin yel dolu bəzən!"

Nizami yenidən təbiiyə işində ikiyönlü hərəkət edir, həm doğru fələk təsəvvürü verir, həm də insana güvən açılır, bilir ki, özünə inamayan ədalət olmaz, müstəqil düşünmək, doğru seçməz. Bu məqsədlə fələyi kiçildir ("kül onun yel dolu bəzən" mimsi bu kiçiltmə, dəyərsizləşdirmə, insanı qorxulardan qurtarma işinin əlamətidir. Sair insanın qorxudub, bəzən çevirdiyi, istəyi ediyi, illahlaşdırıldığı, ağıl, iradə və vəcədanı təslim etdiyi fələyə deyir ki, kül sənin bəqinə, sənin başa yeldə doludur, ağılın yoxdur. İnsana da deyir ki, sən ağılsız bir varlığa təslim edirsən, hər ağılsız bir varlığın danğırsın, onun qorxur, sənə yavaş yavaş...

Sair otuz dördüncü beytdə də bir bürəndən insanın fələk təsəvvürünü yenidən inşa edir, bir yəndən də insana güvən duyğusunu verir. Eyni əsas: "Fələkən və onun kəhşən yolundan incimə". Fələk göy üzürdür, kəhşən də insanın yoldur, ulduz topasıdır. Sair göy üzünü əzəmətinə bəxş, onun qorxma, halının səbəbini onun ayuğuna yazma, özünü incimə, yəni öndən bir şey gözləmə, ona bel bağlama. Çünki kəhşəni bir arpa qədrə də önməyi xöyür. Sən qədr dəyərmiş olan varlıqdan nəyi qorxarsın, nəyi varlığını ona təslim edirsən? Sən fələk və kəhşəni dəndə böyük, daha dəyərliyin, sən onları üçün deyir, onlar sənə təndir.

OTUZ BEŞİNCİ BEYİN SƏRİHİ: YÜKSƏKLƏRƏ UCAL

Bu göy rəngli günbəzənin yüksəkələri uç (ucal) ki.

Dar pərgəni dolandıqı dairədən xilas olma. (1, 131)

Nizami insana fələyin əsarətindən qurtarmaq üçün ona özünəinam duyğusunu verir, hədəf göstərir. Sən bu göy rəngli günbəzə (fələk) heyran olma, iradəni ona təslim etmə, özünü qorxma, özündəki gücü kəşf et, qanad aç və yüksəkələri uç, fələk ayagının altında qalsın. Fələyi doğru tana, o, sənin düşmənidir, səni görə məhəbus etmişdir, dünyəyə, onun nemətlərini bağlamışdır, dünyəvləşmişdir, içindəki gücü, əzəllik duyğusunu öldürmüş, ağıl və iradəni sıras almışdır ki, dar pərgəni (yerin) dolandıqı dairədən xilas ola bilməyəsən.

Nizami insanın fələkdən yüksəkələri uça biləcəsinin sərlərini açıqlayır. Dar dünyənin əsarətindən qurtul ("dar pərgəni dolandıqı dairədən xilas ol"), nəfəsinə kölə olma, onun idarə et, ağıl, iradə və vəcədanı aktivləşdir, onun illahı olğələrlə küldür, düşün, ölmədsə ölmə, amn müdələşməndə, qədrəçilikdən imtina et, iradəyə bax, tiliqil göy, ömrünü axirət hesabı ilə yaşa ki, bu göy rəngli günbəzənin yüksəkələri uça biləsən.

OTUZ ALTINCI BEYİN SƏRİHİ: VƏHM XƏCƏLƏTLİDİR

Ən nəzik səp olan vəhm.

Bu nəzik yolun ömündə xəcalətli (bir acizdir). (1, 131)

Sair önkəki beytdə insana deyir ki, bu dünyənin əsarətindən qurtul, qanad aç, fələkdən yüksəkələri uç. Sürəklə iki beytdə insana uçuşu yolunun özəlliyini açıqlayır. Bu elə bir yoldur ki, ən nazik səp kimi olan vəhm bu nazik yolun ömündə xəcalətli. "Vəhm" sözünün xəyal, yerləş qorxu, xəyal, şübhə, əsass olmaı fikir kimi mənalan var. Məsrdə "vəhm" sözünün "xəyal" mənəsi ödə çəkilmişdir. Vəhm bir anda uzaq məsafələrə uçar, ancaq bu inə yolu gəddə bilməz, fələklirin sirrinə yel tapmaz, aldınlar, azar, o, acizdir, ona görə də xəcalət çəkir. Bu inə yolu ancaq qalı, ağıl, iradə və vəcədanı nəfəsin əsarətindən qurtulmuş, günahlardan arınmış, ruhanı könlünə təslim etmiş, uca Allah (c.c) səvgisi ilə nurlanmış, illahi iradəyə təslim olmuş insan gəddə bilər. Bu mənvəyi yoldur, ruhan bələdçiliyi ilə gəddə, bu, axirətə uçuşdur, sonu cənnətdir.

Nizami bu yolun incəliyinin, çətinlik və məsuliyətinin ifadəsində bir sıra vəsullərdən istifadə edir. Öncə sürətli ilə soçılan xəyal obrazına yer verir, sonra "nazik" sözündən iki dəfə istifadə edir, onun xəyal obrazına təyin seçir, bu zaman sifətin xəcalətə dərcəsində işlədir, "çox nazik" ("bərikərin") deyir, bir də xəyalı nazik səpə müqayisə edir, təbəhin imkandanırları yarırlar: "xəyal çox nazik səp kimidir". "Nazik" təbiniyi yolun (insanın gədcəyi mənvəyi yolu) əlaməti kimi göstərir, bu zaman sifəti ədəf dərcədə təqdim edir, bu cümləni qurur: "Çox inə səp kimi nazik olan xəyal bu nazik yolu gəddə bilməz". Xəyal inəce ədalət, sən kimi əxsə də, çox sürətə uca də, fələyin sirrindən bəş çıxarmaz, onu keçib yüksəkələri ucala bilməz.

Yolun çətinliyi ifadə edən başqa bir vəsətə də "xəcalət çəkmək" feilidir. Sair deyir ki, arpa bu nazik yolun ömündə xəcalət çəkməmişdir. Orjinalda feil keçmiş zamanda verilmişdir, yəni xəyal bu nazik yolu getməyə cəhd etmiş.

ancaq bacarmamışdır, bir də bu işə girişməmişdir, acizliyini etiraf etmişdir, onun bu yolun yolçusu ola biləcəyini iddia deyil, təcrübədir.

OTUZ YEDDİNCİ BEYİN SƏRİHİ: YOLU DİQQƏTLƏ YOXLA

Vəhmni acizliyini, onun izləyən (çəkdəyi) xəcalətli yoxla.

Səp kimi (nazik) olan bu yolu tükətkən gör (dığdığla yoxla). (1, 131)

Bu mənvəyi yolun çətinlik və məsuliyətinin əlindən kəmi beytidir. Öncə onu deyək ki, sair insana qorxutmuş, sən bu yolu gəddə bilməzsən demir, əksinə, insanın insan, bu yolun yolçusu ola biləcək tə varlığını insan olduğuna söyləyir (inammasa, yolu tarif etməz). O, insanın bu mənvəyi yolu getməsinə istəyir, onu təşviq edir, yarıdılı məqsədini bu olduğuna vurğulayır. İnsanı bu şərtlə yolu hazırlayır, yolun çətinlik və məsuliyətinə gətirir. Deyir ki, öncə yolu öyrən.

Sair öyrənmə mərhələsinin bədi ifadəsi üçün "görmək" feilini seçir, onun zərurətini anlatmaq məqsədi ilə feili əmr şəklində iki dəfə rədif kimi işlədir: "gör" ("bir"). Beytdə "gör" feili öyrən, anla, hara, niyə, necə gədcəyini aradılır, yolun çətinliyi bil, tədbiri ol, özünü yolu hazırla kimi mənalan əhdə edir. "Xəyalın acizliyini, xəcalətini gör", onun təcrübəsini öyrən, düşün, bu necə bir yoldur ki, səp kimi nazik xəyal gəddə bilməz.

Nizami mənvəyi yolun (ağılların, düşüncənin) axirət hesabı ilə yaşayacağını, sələh əməli səhəblərini yolun çətinlik və məsuliyətinə anlatmaq üçün beytin ikinci mimsəndə "tük" sözünü iki dəfə fərqli mənə yitki ilə təkzər edir: "Yol tük kimi nazikdir", təhlükələrlə, çətinliklərlə doludur, hər an tarazlığını itirib yoxla biləsən, səytən o yolun üzərində oturub, o, insana qorxu və təmizsizlik verir.

"Sən bu yolu tük-tük gör" (hər tükü gör, diqqətlə yoxla). Yolu bütünlə incəliklərini qədrə öyrən, bu yolda ümamsiz şey yoxdur, hətərləli düşün ki, xöfəndən qovuşasan.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Nizami Gəncəvi, ... (filoloji tərcümə, izahlar, şərhər və lüğət professor Rüstəm Əliyevindir), Bakı, Elm, 1981, s. 247.
2. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.ə.s)", III kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2006.
3. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.ə.s)", III kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2006.
4. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında peyğəmbərlik anlayışı və Həzrət Məhəmməd (s.ə.s)", IV kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2010.
5. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sifir xəcalətini" tədqiqatında iki dörd məqalənin şərh'i", VII kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2013.
6. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sifir xəcalətini" dərəcəndə VƏM məqaləsinin şərh'i", VII kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2014.
7. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sifir xəcalətini" dərəcəndə pəhi (X-XIII məqalələr)", VII kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2015.
8. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sifir xəcalətini" işləmənin əyənəyində", "Nurlar", Bakı, 2015.
9. Hacı S. "Həzrət Nizami Gəncəvinin "Sifir xəcalətini" mənvəsinin pəhi (XIV-XVII məqalələr)", XI kitab, "Nalla-Press", Bakı, 2016.

Summary

In the article the part "About the end of the world" in the epos "The treasure of mysteries" by Nizami Ganjavi is explained. In this part Nizami introduces the world in three directions: the first, the world has been created, it is for human, it is suitable for human's need, the world is transitory. The second, the world is a sowing area, it is the field of the other world, it the place of examination. The third, the broken world off the other world is the enemy of the human, it deceives the human.

Key words: Nizami, tale, world, the other world, human, examination

РЕЗЮМЕ

В статье комментируется «О КОНЦЕ СВЕТА» в сказании «Остров сокровищ» Низами Ганджеви. Низами делит понятие о мире в трех направлениях: во-первых, мир создан, он, принадлежит человеку, соответствует потребностям человека, мир смертен. Во вторых, мир, это место для посева, поле загробной жизни, место испытания. В третьих, мир, оторванный из загробной жизни, является врагом человека, он, вводит человека в заблуждение.

Ключевые слова: Низами, рассказ, мир, загробная жизнь, человек, испытание

Rayçı: Professor Məhira Quliyeva